

УДК 159.922.6–053.5(045)

**Ю. В. Подкопаєва**кандидат психологічних наук, доцент кафедри авіаційної психології  
факультету лінгвістики та соціальних комунікацій  
Національний авіаційний університет**О. В. Гірчук**старший викладач кафедри авіаційної психології  
факультету лінгвістики та соціальних комунікацій  
Національний авіаційний університет

## ВИЯВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ФАКТОРІВ ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО ДУХОВНИЙ ІДЕАЛ В УЧНІВ МОЛОДШИХ КЛАСІВ У МЕЖАХ ШКОЛИ

*У статті проаналізовано проблему різнобічного впливу чинників на формування уявлень про духовний ідеал у дітей молодшого шкільного віку. Розглянуто сучасні теоретичні положення із проблеми формування духовних цінностей та ідеалів особистості. Подано гістограму кількісних показників впливу чинників на формування уявлень про духовний ідеал в учнів молодших класів у межах школи. Здійснено кількісно-якісний аналіз отриманих результатів дослідження.*

**Ключові слова:** формування, особистість, молодший школяр, духовний ідеал, цінності, фактори впливу, школа.

**Постановка проблеми.** Створення сприятливих соціально-психологічних умов для формування уявлень про духовний ідеал дітей є пріоритетною перспективою сучасного виховання і навчання, зорієнтованого на загальнолюдські духовні цінності. Це складний та багатоаспектний процес.

Через взаємодію з оточенням молодший школяр збагачує уявлення про еталони краси (мода, стиль); розвиває естетичний смак, уміння виражати власні вподобання, пізнавально-емоційний інтерес до природи; вчиться розмежовувати добрі та погані (злі) вчинки; усвідомлює моральні норми, засвоює правила поведінки, прийняті в суспільстві; оволодіває духовними цінностями та загальнолюдськими духовними ідеалами [3; 5; 7; 10].

Однак, як показали аналіз психолого-педагогічної літератури та результати нашого дослідження, з кожним роком спостерігається значне збільшення впливу чинників негативного типу, що призводить до формування в дітей егоцентричності, дезорієнтації цінностей, бездуховності та деформації уявлень про духовний ідеал. Така тенденція потребує розширення кола знань у практичних психологів, вчителів, вихователів груп продовженого дня, батьків щодо діяльності, спрямованої на формування уявлень про духовний ідеал молодших школярів, успішність якої досягається завдяки координованій взаємодії всіх учасників навчально-виховного процесу.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Науковці вважають (А. Bandura, Р. Walters, Т. Говорун, Т. Яценко й ін.), що духовні цінності й

ідеали молодших школярів перебуватимуть залежать від взаємин, які налагоджуються між дітьми та їхнім оточенням [1; 4; 7; 11]. Атмосфера в школі, класному колективі може або сприяти, або перешкоджати залученню дітей до життєвих ідеалів дорослих (Г. Давиденко, Ж. Петрович, Г. Смольникова й ін.) [3; 5; 6; 7; 10]. Авторитетне виховання, за якого водночас наявні і підтримка, і контроль, веде до того, що діти охоче переймають духовні ідеали дорослих. Підтримка на тлі відсутності суворого контролю (ліберальне виховання) і низький рівень підтримки, і високий ступінь контролю (владне, або авторитарне виховання) зумовлюють формування в дітей духовних ідеалів, відмінних від ідеалів дорослих (Л. Помиткіна, Е. Помиткін та інші) [2; 7; 9].

Незважаючи на наявність певної кількості досліджень із даної проблеми, соціальні чинники впливу на формування уявлень про духовний ідеал в учнів молодших класів у межах школи не були предметом спеціального дослідження, тоді як у дитячій психології констатовано, що саме в молодшому шкільному віці формуються перші уявлення про духовні ідеали та цінності дітей, які набувають все більшої соціальної значущості.

**Мета статті** – емпіричне виявлення чинників впливу на формування уявлень про духовний ідеал в учнів молодших класів у межах школи.

**Виклад основного матеріалу.** Основні чинники впливу на формування уявлень про духовний ідеал в учнів молодших класів у межах школи виявлено за допомогою анкетування вчителів та бесід. У роботі з учителями використано анкету [8, с. 94–97], модифіковану авторами статті.

Отримані в процесі анкетування та бесід дані дозволили з'ясувати духовну близькість, єдність дитини з учителями, вплив на сформовані ідеали дитини улюблених фільмів, мультфільмів, відеоігор, книжок, журналів, творів мистецтва, спілкування із природою, відвідування храмів і церков у межах школи.

Статистичний аналіз відповідей 20 вчителів об'єктивує інформацію про те, що між дітьми та вчителями здебільшого наявна єдність та духовна близькість. Про це свідчить таке:

– ставлення до дитини як до друга (у 90% вчителів);

– дружні стосунки дітей у класі (у 95% вчителів). Головним у культурному обличчі вчителя виявляється його духовно-моральна основа: чесність, щирість, справедливість, гуманність, самовдосконалення, дружелюбність, тобто внутрішня та зовнішня культура вчителя – це велика сила особистісного впливу на дітей. 32,2% досліджуваних не довіряють своїм учителям через те, що вони ставлять їм низькі оцінки та карають за погану поведінку;

– обізнаність вчителів у тому на кого хочуть бути схожими діти: на знайомих людей (20% вчителів) – батька, мати, дідуся, бабусю, старшого брата чи сестру, тітку або дядька, вчительку; казкових героїв (25% вчителів) – на Барбі, Вінкс, Наруто, Людину-Павука, Бетмена, Трансформера, Фею, Рапунцель, Супер-кролика Реккіта; на відомих зірок кіно, естради, спорту (25% вчителів) – на Ванессу Мей (скрипачка), Віталія Кличка (боксер), Джона Сіну (рестлер), Леді Гагу (співачка), модель, Машу Вороніну (актриса), про яких вони дізналися з телепродукції та комп'ютерної мережі. Таку обізнаність учителів щодо дітей можна пояснити наявністю виховних годин та відповідною тематикою уроків, які проводяться в школі.

Водночас у 5% учителів стосунки між дітьми в класі частково дружні. 30% учителів не знають, на кого хочуть бути схожими діти.

Окрім того, значна частина опитаних учителів вважають, що комп'ютерні ігри позитивно впливають на молодших школярів (45% респондентів). 55% респондентів зазначають негативним вплив на дітей комп'ютерних ігор («Комп'ютерні ігри негативно впливають на дітей: погіршується зір і уважність, діти деградує та втрачають зв'язок із реальним світом»).

Більшість учителів ознайомлювали учнів 2–4 класів із програмною дитячою літературою різної тематики, намагаючись сформувати в них соціальні, морально-етичні та духовні цінності через художні образи літературних творів.

Коло читання молодших школярів охоплює художні твори різних походжень і жанрів, науково-художні, науково-пізнавальні, фольклорні твори української та зарубіжної літератури, періодику.

Тематика творів відображає різні сторони життя і діяльності людини, за умов уважного прочитання їх дітьми сприяє розширенню світогляду учнів, засвоєнню найважливіших загальнолюдських та духовних цінностей. У третьому класі коло читання розширюється за жанрами і персоналіями, які мають художньо-естетичну цінність. У четвертому – жанрова й авторська різноманітність залишаються провідними принципами добору змісту творів.

Зміст обговорюваних із дітьми творів розкриває різноманітність навколишнього світу, людських взаємин, сприяє розвитку почуттів гармонії і краси. Про це свідчили такі дані.

Обговорення вчителів із дітьми:

– малих фольклорних творів (15%) – загадок, скоромовок, лічилок, прислів'їв, дитячого ігрового фольклору;

– казок, байок, гумористичних творів (60%), серед них казки (30%) українських авторів, а саме: «Осел і Лев», «Фарбований лис», «Лисичка і журавель», «Три міхи хитроців», «Мурко і Бурко» (авт. І. Франко); «Два морози», «Лисиця та рак», «Корінці та вершки», «Черевик, соломинка та булька» (авт. Н. Забіла); «Добре слово», «Гавеня і соловей», «Розділена радість» (авт. В. Сухомлинський); «Три метелики» (авт. Леся Українка); «Киця і квачик», «Подертий козушок» (авт. М. Підгірянк); російських авторів: «Казки» (авт. О. Пушкін), «Чарівник смарагдового міста» (авт. О. Волков); інших іноземних авторів: «Дикі лебеді», «Принцеса на горошині» (авт. Г. Х. Андерсен), «Білосніжка та сім гномів» (авт. брати Грім), «Красуня із зачарованого лісу», «Синя борода» (авт. Ш. Перро), «Пригоди барона Мюнхаузена» (авт. Р. Е. Распе); байки (20%) «Гав і лисиця», «Жвавий хлопчик», «Лисиця й виноград», «Вівці та Собаки» (авт. Л. Глібов); гуморески (10%) «Мученик науки», «Коріння й насіння» (авт. П. Глазовий);

– дитячих журналів (10%), як-от «Класний журнал», «Сонечко», «Стежка», «Смайлик».

Учителі початкових класів намагаються засобами музичного мистецтва сприяти духовному розвитку дітей, прилучати їх до духовних ідеалів краси і добра через:

– пісні (30%): «Женчикок-бренчикок» (авт. М. Леонтович); «Лугом іду» (авт. Я. Степовий); «Коломийка» (авт. Б. Фільц); «Колискова для слона» (авт. К. Дебюссі); «Комарики» (авт. М. Сільванський); «Ой на горі жито», пісня-гра «Маланка» (авт. В. Верховинець); «Горіховий дощ» (авт. О. Білаш); «Зелений світ» (авт. А. Мірай); «Ще не вмерла Україна» (авт. М. Вербицький); «Дружать діти всієї кулі» (авт. Д. Львов-Компанієць); «Реве та стогне Дніпр широкий», «Сонце і ледачий учень» (авт. Л. Дичко);

– класичну музику (15%): «Зима» (авт. А. Вівальді); «Романс» з «Маленької нічної

музики» (авт. В. А. Моцарт); «Компанела» (авт. Н. Паганіні); «Аве Марія» (авт. Й. С. Бах – Ш. Гуно); «Турецький марш» (авт. Л. Бетховен);

– пісні з мультфільмів (10%): «Черепашка-Ах», «Антошка», «Деся живе на світі білім», «Два веселі гусі», «Подоланочка», «Добре і погане», «Пісня диких звірів», «Я по місту йду», «Хороший ти хлопець, Наташка».

Молодші школярі (20% вчителів) слухають музику по радіо, особливо коли їдуть із батьками в машині; дивляться музичні відеокліпи по телебаченню (45% учителів), у комп'ютерній мережі (35% вчителів).

Виявилось, що упродовж року діти разом із класом дивилися фільми та мультфільми в 65% учителів:

– художні фільми (45%): «Лісний розбійник», «Принц і жебрак», «Пригоди маленького Мука» (іноземного виробництва – 25%); «Дванадцять місяців», «Той іще Карлсон!», «Як Іванко-дурник за дивом ходив» (вітчизняні – 20%);

– мультфільми (55%) – «Країна фантазій», «Джок», «Врятувати Землю», «Братва з джунглів», «Крихітка Єнот» (іноземні – 40%); «Казка про жадібність», «Чарівний дзвіночок», «Дора-дора-помидора», «Машині казки» (вітчизняного виробництва – 15%).

Під час аналізу відповідей ми звернули увагу на те, що 35% учителів взагалі ніколи не дивилися разом із класом фільмів та мультфільмів.

Окрім того, як показало анкетування, відвідування театрів, концертів, музеїв, виставкових залів із дітьми не є пріоритетним у сучасних школах. Тільки більше третини вчителів відвідують із дітьми театри та концерти (15% учителів часто відвідують; 10% учителів – рідко), музеї (20% учителів), виставкові зали (35% учителів). Більшість учителів взагалі ніколи разом із дітьми не відвідують: театрів та концертів (75% учителів), музеїв (80% учителів), виставкових залів (65% учителів).

Водночас прилучати дітей до духовних ідеалів, виховувати в них естетичне ставлення до дійсності й емоційно-ціннісне ставлення до мистецтва, художніх інтересів, естетичних смаків, світоглядних уявлень і ціннісних орієнтацій, формувати уявлення про красу навколишнього світу вчителі намагаються через спільні з дітьми прогулянки на природі (90% учителів), уроки образотворчого мистецтва в школі (70% учителів), на яких вивчаються: графіка (10%) – «Лебеді» (авт. У. Богчоні), «Голуби в польоті» (авт. Ж. Брак), «Хата батьків у с. Кирилівка, цикл «Живописна Україна»» (авт. Т. Шевченко), «Ваза з квітами» (авт. П. Пікассо), ілюстрації до творів С. Васильченка «Чарівна книжка», Лесі Українки «Лісова пісня», Т. Шевченка «Кобзар» (авт. С. Караффа-Корбут), «Дерева» (авт. В. Касіян); живопис (25%) – «Соняхи», «Кипариси на тлі зоряного неба» (авт. В. Ван

Гог), «Балерина» (авт. Е. Дега), «Синій кінь» (авт. Ф. Марк), «Крижані гори» (авт. І. Айвазовський), «Бузок» (авт. К. Костанді), «Повінь. Конча-Заспа» (авт. О. Шовкуненко), «Святий Миколай» (авт. М. Андрущенко), «Маки в Карпатах» (авт. Ю. Кулішенко); скульптура (20%) – «Нефертіті» (авт. Тутмос), скульптурні зображення тварин (авт. В. Ватагін), «Переможець» (авт. О. Пінчук), «Кішка» (авт. І. Єфімов), «Бандурист» (авт. Г. Крук); архітектура (15% учителів) – «Вавилонська Вежа» (авт. П. Брейгель), «Кам'янець-Подільська фортеця» (авт. І. Беклемішева), «Дерев'яні церкви» (авт. О. Кульчицька), «Українське село» (авт. П. Левченко); художню самодіяльність (30%): театралізовані вистави (15%) – театр «Вертеп», розігрування сценок із зимових обрядів – «Коза», «Зірка», участь в обрядах (Івана Купала) з елементами вокальної та танцювальної імпровізації, інсценізації українських народних пісень «Гей, там на горі Січ іде»; гра «Оживи картину» (театралізація, створення умовних діалогів); трудове навчання (15%) – виготовлення дітьми аплікацій та композицій із природних матеріалів (букети, пейзажі), аплікацій із використанням паперу і картону, ялинкових прикрас, подарункових коробочок, сніжинок, серветок, листівок, мережок технікою витинанки, виробів із пластиліну, мозаїки технікою торцювання, виробів вільної тематики технікою квілінг, іграшок із ниток, аплікації із тканини, декорування писанок, бісероплетіння, вишивання, виробів технікою пап'є-маше, створення квітів у техніці оригамі.

Є вчителі, які взагалі ніколи разом із класом не відвідують храмів і церков (95%). Натомість учителі віддають перевагу такому: прогулянкам із дітьми містом (30% учителів); відвідуванню зоопарку (10% учителів), цирку (15% учителів), спортивних заходів (20% учителів); подорожам до інших міст (10% учителів), а також відвідуванню кафе та піцерій (15% учителів).

Цікавими виявилися судження респондентів про те, що необхідно дитині для щастя. Більшість учителів пріоритетними визначили духовні цінності, як-от: мир і спокій у домі; повноцінна сім'я, щаслива родина, взаєморозуміння між її членами; прояви турботи, уваги, ласки, любові дорослих до дитини (30% учителів); здоров'я всіх членів родини (20% учителів), а також особистісні (розум, самоствердження – 10% учителів) та соціальні (добрі, вірні друзі – 15% учителів) цінності. Водночас учителями виокремлювалися бездуховні цінності, як-от: гроші та матеріальний достаток (25% учителів).

Окрім того, характер відповідей на запитання анкети та бесід з учителями дали підставу зробити висновок про те, що знання вчителів стосовно такого психологічного феномена, як уявлення про духовний ідеал, відзначається нечіткістю, неточністю, а інколи є просто помилковими. Більшість

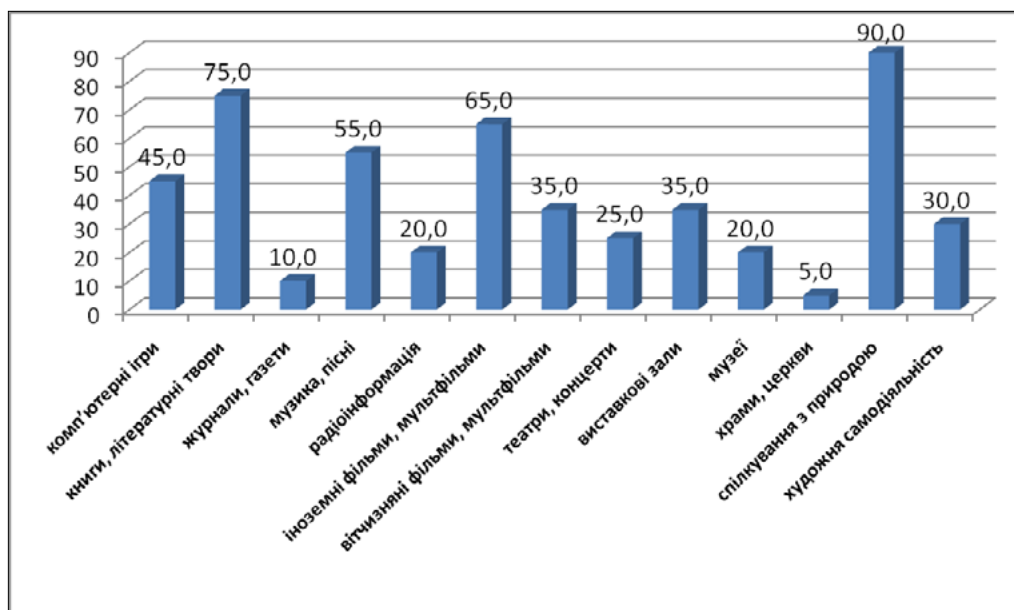


Рис. 1. Гістограма кількісних показників впливу чинників на формування уявлень про духовний ідеал молодших школярів у школі

респондентів змогли дати лише часткову, досить загальну характеристику власного духовного ідеалу, яка не висловлює сутності феномена. Так, у 75% респондентів сформовані загальні уявлення про духовний ідеал; 15% респондентів демонструють несформованість духовного ідеалу; лише 10% респондентів ідентифікують себе з найвищим духовним, абсолютним, ціннісним. Учителі не повною мірою розуміють свою значущість у системі навчання, виховання, самовиховання дитини та свій вплив на формування уявлень про духовний ідеал в учнів молодших класів.

Статистичні дані щодо впливу соціальних чинників на формування уявлень про духовний ідеал дітей у межах школи відображені на рис. 1, де бачимо, що здебільшого на формування уявлень про духовний ідеал в учнів молодших класів у межах школи впливає таке: спілкування із природою (90%); книги, літературні твори (75%); іноземні художні фільми і мультфільми (65%); музика, пісні (55%). Дещо менше впливають: комп'ютерні ігри (45%); вітчизняні фільми і мультфільми (35%); відвідування виставкових залів (35%); художня самодіяльність (30%); відвідування театрів і концертів (25%), музеїв (20%); радіоінформація (20%). Незначно впливають: журнали, газети (10%); храми, церкви (5%).

Проведені бесіди й анкетування вчителів загальноосвітніх навчальних закладів показали, що в сучасній системі навчання та виховання чинником, що гальмує формування уявлень про духовний ідеал у дітей молодшого шкільного віку, є низька обізнаність дорослих про духовні ідеали, чинники, що впливають на дане формування, а також несформованість власних уявлень про духовний ідеал.

**Результати дослідження** свідчать про те, що в значній частині педагогів спостерігається низька обізнаність щодо проблеми різнобічного впливу соціальних чинників на формування уявлень про духовний ідеал в учнів молодших класів.

**Висновки.** Вивчення впливу чинників на формування уявлень про духовний ідеал в учнів молодших класів у межах школи не висловлює всіх аспектів досліджуваної проблеми. Подальша перспектива вивчення полягає у виявленні основних типів впливу чинників на формування уявлень молодших школярів про духовний ідеал у сім'ї та школі, проведенні кількісно-якісного аналізу отриманих результатів та розробленні авторської моделі соціально-психологічних умов формування уявлень про духовний ідеал у дітей молодшого шкільного віку.

#### Література:

1. Bandura A., Walters R. Social learning and personality development. New York : Holt ; Rinehart & Winston, 1963. P. 329.
2. Гірчук О. Психологічні умови формування самоставлення особистості. *Індивідуальність у психологічних вимірах спільнот і професій* : збірник наукових праць. Київ : Аграр ; Медіа-Груп, 2018. С. 91–96.
3. Гірчук О. Умови формування самооцінки у підлітковому віці. *Актуальні проблеми психології: Етнічна психологія. Історична психологія. Психолінгвістика* / за ред. С. Максименка, М.-Л. Чепи. Київ : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2008. Т. IX. Ч. 3. С. 232–241.
4. Говорун Т., Кікінежді О. Гендерна психологія : навчальний посібник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 308 с.

5. Давиденко Г., Собко В. Прилучення до пошуків добра : методика і практика. *Початкова школа* : щомісячний науково-методичний журнал. Київ. 2000. № 3 (369). С. 28–35.
  6. Петрочко Ж. До духовності стежками традиційності і мистецтва слова. *Рідна школа* : щомісячний науково-педагогічний журнал. 2000. № 4 (844). С. 17–19.
  7. Подкопаєва Ю. Соціально-психологічні умови формування уявлень про духовний ідеал у дітей молодшого шкільного віку : монографія. Кам'янець-Подільський, 2017. 248 с.
  8. Помиткін Е. Психологія духовного розвитку особистості : монографія. Київ : Наш час, 2007. 280 с.
  9. Помиткіна Л., Помиткін Е. Уроки психології для учнів початкової школи : навчально-методичний посібник. Київ : Освіта України, 2011. 244 с.
  10. Смольникова Г. Психологічні особливості навчання дорослих. *Педагогічний процес: теорія і практика* : збірник наукових праць. Київ, 2009 (4). С. 303–308.
  11. Яценко Т. Психологічні основи групової психокорекції : навчальний посібник. Київ : Либідь, 1996. 264 с.
- 

**Подкопаева Ю. В., Гирчук А. В. Выявление социальных факторов влияния на формирование представлений о духовном идеале учеников младших классов в пределах школы**

*В статье проанализирована проблема разностороннего влияния факторов на формирование представлений о духовном идеале детей младшего школьного возраста. Рассмотрены современные теоретические взгляды на проблему формирования духовных ценностей и идеалов личности. Предложена гистограмма количественных показателей влияния факторов на формирование представлений о духовном идеале учащихся младших классов в рамках школы. Осуществлен количественно-качественный анализ полученных результатов исследования.*

**Ключевые слова:** формирование, личность, младший школьник, духовный идеал, ценности, факторы влияния, школа.

**Podkopaieva Yu. V., Hirchuk O. V. Determination of social factors influence on the formation of the concepts of the spiritual ideal in children of primary school age**

*The article analyzes the problem of the multifaceted influence of social factors on the formation of ideas about the spiritual ideal in children of primary school age. The modern theoretical positions on the problem of formation of spiritual values and personality ideals are considered. A histogram of the quantitative indicators of the influence of factors on the formation of ideas about the spiritual ideal in primary pupils within the school is presented. A quantitative and qualitative analysis of the results of the research was carried out.*

**Key words:** formation, personality, primary school child, spiritual ideal, values, factors of influence, school.